

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

Bevezetés

Mongólia nemzeti szimbóluma, a Przewalski ló - vagy más néven Takh – visszatért származási helyére. Az egyetlen teljesen vad ló megszabadult külföldi fogva tartásától, hogy szabadon kóboroljon a Hustai nemzeti park vad erdejeiben és sztyeppéin. A jelentős visszatérés mintegy 30 évnyi történetet hidal át.

Először is egy tenyésztési program biztosította a genetikai alapot, ami lehetővé tette egy új populáció felépítését/létrehozását. Másodszor pedig kiválasztott/válogatott lovak két generációja vadult vissza és tanulta újra a társas viselkedésüket a holland és német fél-rezervátumokban. Harmadjára, a fél-rezervátumokból átszállították a lovak csoportjait egy gondosan kiválasztott természetes területre Mongóliában. Itt, a természetes környezetükben, végül szabadon engedték őket.

Ma a Przewalski lovak jól gyarapodnak a Hustai nemzeti parkban. Természetes társas-viselkedésüket mutatják, kiállják a kemény teleket, szaporodnak és megvédik az ivadékaikat a farkasoktól. Miután ezt az életképes populációt biztosították, a program tevékenységét a park védelmére összpontosították, és segíteni rögzíteni egy újszerű és tartós kapcsolatot ember és Przewalski ló között.

Egyedülálló

A Przewalski ló – mongolul takh – az egyetlen eredeti élő vad ló a világon, amit nem szabad összekeverni például a mustang-gal, ami házasított fajtáknak elvadult leszármazottja. A takh az egyetlen vad rokona a házasított lónak, amely képes volt kitartani a történelem folyamán. Szintén egyedülálló, hogy miután a vadonból kihalt az 1960-as években, és több, mint tizenhárom generációnyi fogság után a Przewalski ló újból betelepült az eredeti természetes környezetébe Mongóliában.

A Przewalski lovak a legveszélyeztetettebb vad fajok közé tartozik a világon. A világ teljes populációja nem több, mint 1435 egyed ((Studbook Prague, 01.01.2000)). A veszélyeztetett fajok (IUCN) vörös listája a fajt kihaltak sorolja be. A Przewalski lovak a Veszélyeztetett Fajok Állatok és Növények Nemzetközi Kereskedelmi Egyezményének (CITES) 1. függelékéhez tartoznak, ami bűnnek tekintí kereskedelmüket. Minden ügyletet, például a szaporító csoportok cseréjét is hivatalos jóváhagyási dokumentumoknak kell kísérni.

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

Külső megjelenés

A méreteivel, ami 1.24 m és 1.44 m között van, a Przewalski ló majdnem olyan nagy, mint egy robusztus póni. Az alacsony baltavágás/mar együtt az enyhén lejtős farral egy tömör oldalnézetet ad. A póni-szerű fej arányaiban nagy a teljes testhez képest.

A feketén szegélyezett fül befelé csúcsosodik. A pofa és a gyűrűk, amelyek körbeveszik a mélyen ülő, mégis fényes szemeket, fakóbb színűek. Az orr és az ajkak mély szürkék.

A bunda színe a világosbarnától a homokszínig terjed, esetleg rókaszínű; a has egy kicsit fakóbb. Egy nagyon jellegzetes sajátság a sötét háti csík, ami egyenesen a sörénytől fut le a farking. A rövid, világosabb színezetű sörtés szőrök a hosszú feketék felett helyezkednek el a farkon. A lábak feketék vagy sötétbarnák és gyakran zebra-csíkos. Mint minden tagja a lovak családjának, a Przewalski lónak is ovális szarus gesztenyék vannak a hátsó lábak belsején a csánk alatt, csak úgy, mint az első lábak térdjei felett.

A fő vedlés az ősszel van, amikor a rövid nyári szőr hosszabbra cserélődik. Télen egy vastag szakáll jelentkezik a pofákon és a torkon, a csüdszörzeten hosszú tincseket növeszt, és lerövidíti a legyezőszőröit, amikor az állat a szél felé fordítja a farkát, megvédi azt a télies hideg és elsodró légáramú hó ellen.

Különbözik a háziasított lótól

Mint a zebráknak, a Przewalski lovaknak is rövid szőrű sörényük van. A sörény sötét, világosabb tincsekkel kiemelve. A háziasított lovakkal ellentétben a Przewalski ló elhullatja a rövid szőrű sörényét minden nyáron, így nem növesztenek üstököt és hosszú sörényt. Néhány ember összekeveri a Przewalski lovat a fjord pónival, vagy fordítva, a sörény hasonló nagysága és színezete miatt. Mindamellet, a fjord sörényét le kell vágni, máskülönben hosszúra nő.

Szintén fontos kihangsúlyozni, hogy a Przewalski lovaknak 66 kromoszómájuk van, a háziasított lovaknak 64. A kevert ivadék életképes képes a szaporodásra. A kereszteződést mindig el kell kerülni, mert az tagadhatatlanul az egyedülálló vonásokkal rendelkező, rendkívül veszélyeztetett vad ló elvesztéséhez vezetne.

A viselkedésében a Przewalski ló, vagy takh, hasonlóságot mutat a zebrával. Mint a savanna csíkos ló, nem lehet irányítani, kötőfék alá vonni, vagy meghátalni. Ha szállítani vagy kezelni kell, teljesen el kell kábítani. Fogságban a Przewalski lovak nagyon érzékenyek a stresszre, és nagyon agresszívan viselkedhetnek.

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

Eredeti lakhely

A Przewalski ló a sztyeppe lakója. Mintegy 15 000 évvel ezelőtt ez az óriási füves területi övezet a keleti Mandzsúriától a nyugati Ibériai-félszigetig terjedt. A 30 000 éves franciaországi és spanyol barlangrajzok egy kicsi, vaskos vadlovat jelenítenek meg, Przewalski szerű vonásokkal.

Egyszer növényevők milliói, mint a Aurochs (*Bos primigenius*), vad birkák, kecskék, lovak és más legelték a hatalmas füves tájakat. Ám a földművelés és gazdálkodás visszaszorította a lakhatatlanabb területekre, míg végül ezek a fajok az 1960-as években kihaltak a délnyugat-mongóliai sivatagban.

Másik faja a vad lónak, a tarpán, aminek sikerül túlélnie Lengyelországban és Oroszország déli részén, szintén kihalt 1879-ben. A házasított marháink előde már korábban nézett szembe végzetével. A tizenharmadik században az Aurochs ritkaságszámba ment Nyugat-Európában. Hogy meddig tartott ki Közép-Ázsiában, nem tudni. Akárhogyan is, 1600 táján az Aurochs véglegesen eltűnt. Az eltűnő sztyeppe magával rántotta a lakóit is a halálba.

Európával ellentétben, Mongóliának még meg vannak viszonylag háborítatlan sztyeppéi. Bár, még itt is veszélyeztetve van az élete a vad kecskéknak (ibex), a gazelláknak és az erős Argali birkáknak, még mindig szabadon barangolhatnak a nagy mongol füves területeken. A Przewalski lovaknak és a kieszközölt védelmi mércének hála, a Hustai nemzeti park és annak sztyeppéje örvendhet az eredeti és egyedülálló ökoszisztémájának az újjászületéséhez.

Az első meghonosodás

1992-től 2001-ig az alapítvány öt szállítmány szervezett Mongóliába, ami összesen 84 Przewalski lovat jelentett, különféle német és holland fél-rezervátumokból. A Hustai nemzeti parkba való megérkezésük után a csoportokat azonnal szabadon engedték, nagy, elkerített szoktató területekre. Ezeken a területeken - amik a másik látóterén kívül estek – maradtak egy-két évig, hogy alkalmazkodjanak az új növényzet típusához, a kemény mongol télhez, és hogy egységbe rendeződjenek, mint egy csoport. A honosító területek eléggé nagyok voltak, hogy a lovaknak a bőséges füvet és vizet biztosítsanak; adminisztrálva a többletkínálatot, kiderült mi a tápanyagból és vízből a felesleg. Csak különösen kemény teleken adtak nekik egy kis szénát.

Minden csoport négy vagy öt kancából és egy nem rokon ménből állt. A legtöbb állat háromtól öt éves korú volt a szállítás alatt. A kétéves szállítmányok lehetővé tették egy kezdő (starter) populáció jól kiegyensúlyozott koreloszlást létrehozását tíz év múltán. Néhány plusz csődör elküldésével a kancák és csődörök között egy ésszerű arány érhető el.

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

A biztos szabadon engedésükkel az elkerített területekről a hárlem-csoportok hamar elkezdtek létrehozni a saját körzetüket. Egy ilyen körzet akkora terület, amekkorát a csoport naponta használ élelem, innivaló ásványok és menedék keresésére. Megtudtuk, hogy az elengedett hárlemek gyakran visszatértek a szoktatóhelyeikre, ahol az életük első éveket töltötték Mongóliában. Így, hogy csökkentsék a nyomást a már létrehozott és elengedett csoportok között, új honosító területeket kellett létrehozni.

Összesen hét terület épült ezek közül a területek közül, különféle helyszínein a Hustai nemzeti parkban, hogy előnyösítsék a parkbani jobb csoportelosztást.

Napi séma

A Przewalski lovak majdnem mindig mozgásban vannak a területükön. Ennek a területnek a nagysága változik 300 és 3200 hektár között. A legnagyobb része kalandvagy okának a vezér csődör : 22 kilométernyi távot képesek megtenni egy nap. A terület nagysága, amin keresztül egy csoport naponta vándorol, függ az évszaktól, ami télen a legkisebb. A hárlemek megpróbálnak nagy távolságban élni egymástól, hogy elkerüljék a váratlan találkozásokot és a harcot. Csak télire zsigorodnak össze ezek a területek. Ekkor más állatok, mint például mongol gazellák és vörös szarvasok (*altáji marál* v. *altáji wapiti*) keresik fel a vadlovak társaságát. Ez valószínűleg erősítheti őket a farkastámadásokkal szemben.

Nyáron a napi vándorlásuk a kedvenc legelőhelyeikre és patakjaikhoz, hogy legeljenek és hűtsék szomjúságukat. Hegyek ormán pihennek, magas sziklákon vagy a fák között, hogy élvezzék a frissítő fuvallatokat, vagy hogy eltűnjenek a csípő rovarok elől. Nyáron kora reggel és hűvösebb este legelnek. A nap legforróbb időszakában és az este közepén pihennek. Este nagyon sebezhetőek, így egyikőjük virraszt, hogy figyelmeztesse a többi a veszélyre. A hidegebbre fordul az idő, a csoportok hajlamosak völgyekben maradni, ahol a patakok vannak, így nem kell nagyobb magasságot megtenni. Tavasszal, ősszel és télen sokkal több időt töltenek élelemkereséssel. Ezekben az évszakokban az élelem minősége jelentősen csökken, így a lovaknak többet kell enniük és magas rostanyagú eleséget, hogy formában maradjanak. Az élet sokkal kockázatosabbá válik a havon. A hó, amely hasadékokat tölt föl, mély, és a Przewalski lovaknak nagyon óvatossá kell lenniük. Egy patás beragadhat a sziklák közé. Szerencsére a gyakran erős szél feltakarítja a finom havat, felfedve alant a pozsgás növényeket.

Mongólia híres a rossz, hosszú teléről, ami októbertől májusig tart. Mielőtt a tél beáll, a Przewalski lovaknak jó állapotban kell lenniük. Tanulmány bizonyítja, hogy a szabadon levő Przewalski lovak kondíciója októberben a legjobb. A visszaesés első jelei decemberben jelentkeznek. A tél utolsó havában, májusban vannak a legrosszabb állapotban. A vemhes kancák jobban leromlanak, mint amelyeknek csikójuk van. Az érkezés utáni első évben a kondíciójuk rosszabb, mint az azt követő másodikban. Az első évben, a honosító területről való végleges szabadon engedést követően a lovak állapota valamennyit romlik, de egyenletesen visszatér a rá következő évek során. A vadonban sok időt

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

és ráfordítást kíván a Przewalski lovaktól, hogy alkalmazkodjanak az eltérő klímához és életfeltételekhez.

Przewalski társadalom

A Przewalski lovak társas lények. Szentől szemben ismerik egymást és személyes barátságokat kötnek. Csoportokban élnek, amik 6-16 állatból áll. Háremcsoportok vannak, vezércsödörrel, kancákkal, csikókkal és egy-két éves ifjoncokkal, és van még egy aggregény csoport, változó összetétellel. Amikor a másfél, három éves kort elérik, a fiatal méneket és kancákat kiűzik a szülőcsoportból.

A fiatal mén azonnal, vagy egy rövidebb idő után csatlakoznak az aggregényekhez. A fiatal kancákat felszedi egy másik hárem csödöre, vagy egy másik kifejlett öt éves vagy öregebb csödör, ami épp építi a saját háremét.

Azok a csoportok, amelyek területei fedik egymást, gyakran kerülnek szembe egymással. Ez megtörténhet itatóhelyen, vagy egy gyakrabban használt ösvényen. Így a csoportok megismerték egymást. Akkor, amikor csak pár szabadon levő csoport volt a Hustai nemzeti parkban, a fiatal mén gyakran vándoroltak hosszan, mire csatlakozhattak egy csoporthoz. Még a parkot is elhagyták, hogy más - akár háziasított - lovat keressenek. A parkőröknek kellett visszaterelni őket a parkba. Több csoporttal a vadonban, amik alaposan ismerik egymást, a fiatalabb állatokat más csoportok könnyebben fogadják el.

Szaporodás

A kancák három évesek, vagy öregebbek, amikor első csikójuk van. A mén egyedül kezdi el kivándorlásukat, hogy párzótársat találjanak, amikor már öt évesek. Csak amikor már létrehozta saját háremét a csödör, kezdhet el nemzeni. Ez előtt magányosan a már meglevő háremek körül, próbára téve annak vezetőjét. Ekkor egy hosszú és heves küzdelem kezdődik az hárem csödörével, a kancáiért. Egy ilyen vadság napokat vagy heteket vehet igénybe. Azonban, ha a hárem csödörét legyőzik, sok időt vesz igénybe, míg a kancák engednek a hódító tekintélyének. Néhány nőstény még el is hagyhatja a csoportot a kicsinyével, hogy megpróbáljon egy másik csoporthoz csatlakozni. A kancák a Hustai parkba érkezésük első évében áprilisban és májusban ellettek. Európában ezekben a hónapokban a legmagasabb a születési arány. Mongóliában persze még mindig nagyon hideg lehet ebben a két hónapban, jégesővel, amit fagyos szél előz meg. Szerencsére, néhány év elteltével a szülési szezon eltolódott május végére, júniusra és júliusra. Az életképessége a csikóknak így jelentősen megnövekedett.

Társas viselkedés

A Przewalski lovak viselkedése rendkívülien egyezik egy háremben. Mind ugyanakkor legelnek és pihennek. Amikor néhány ló elkezd a másikat csipdesni, a többi ugyanúgy tesz. A mókás kedvű csikók vagy hentergő öregebbek azonnal hívják a többieket, hogy csatlakozzanak a szórakozásban. A bőrápolás nagyon fontos. Köves felületekkel, cserjékkel vagy homokban való hentergéssel szeretik magukat vakargatni. Mivel nem érik el saját hátukat, mások segítsége kell. Tetőtől talpig állva csipdesik egymás bőrét. Ezt kölcsönös tisztántartásnak hívják, aminek nem csak tisztán gyakorlati rendeltetése van, de mélyíti a kölcsönös kötődést, és mint stresszoldó működik az egész csoportban.

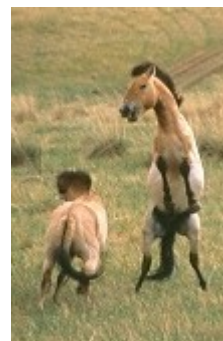

A dominancia hierarchia alapvető dolog a társas kapcsolatok elrendezésében. Míg a szociális hierarchia biztosítja minden egyednek a csoportbeli helyét, ami kevesebb agresszióhoz és több harmóniához vezet. Belső veszekedés energiavesztéshez vezet, és megnöveli az esélyét a sebesülésnek. A túlélés a vadonban sok energiát követel. A sebek vonzzák a parazitákat és okozói lehetnek veszélyes, ha nem halálos fertőzéseknek.

A vezércsödör gyakran a legtekintélyesebb egyed a háremben, majd a kancák és fiatalabb tagok a csoportból, ebben a sorrendben. Az öregebb és legagresszívabb kancák helyezkednek legfelül ebben a hierarchiában. A csödör a kancái terelésével fejezi ki a legfőbb helyét, egy jellegzetes testtartást használva, ahol a fejét alacsonyan tartja, és füleit hátracsapja. A kancák közös vitáikat úgy intézik el, hogy a fülüket nyakig lecsapják, és fenyegető harapásokkal, vagy hátsó lábbal való rúgással félemlítik meg a másikat.

A Hustai nemzeti parkban a Przewalski lovak kevesebb agressziót mutatnak egymás iránt, mint a rokonaik fogságban. Itt rengeteg szabad hely van, hogy elkerüljék az összetűzést. Fiatal ménnek eltűnhetnek a szülőcsoport látóteréből, amiből az apjuk elűzte őket. Ebben a formában ők elkerülik az apjuknál kiújuló agressziót. Állatkertekben nem tudnak elfutni.

A hárem csödöre megjelöli a kancái vizeletét a sajátjával. Így nem csak kommunikál más csödörökkel, hogy ezek a kancák az övéi, de így ki is deríti, hogy a kanca egészséges-e, vagy sem.

A trágyakupacok más célt szolgálnak. Bizonyosan több van belőlük a népszerű vándorutak mentén, ahol több Przewalski csoport van a területen. A közösségi trágyakupacok eszközei a kommunikációnak a különféle háremcsödörök között. Megjelölve a saját trágyájával a csödör jelzi a jelenlétét. Egy arra haladó mén érzékeli a kupackát egy szertartásos formában: megszagolja a szagot, körbejárja, leteszi a saját trágyáját, és végül megszaglássza a saját, frissen odatett szagjeleit. Ezen a módon a csödör tudja, hogy jártak-e más csödörök is azon a helyen - mostanában vagy egy még korábbi időpontban. A trágyakupacoknak nem csak társadalmi rendeltetésük van a különféle csoportok közötti kapcsolatokban, de egyfajta útbaigazításként is működnek.

Egy találkozásnak két vezércsödör között szintén szertartásos lefolyása van. A két csödör egymáshoz vágat. Amikor már közel vannak, felemelt nyakkal és szaglászó orral közelítenek. Ez általában

A Przewalski ló – A Taki, vagy mongolul Takh

rikítózást vált ki, és az egyik vagy mindkettő elülső lábaival csapdoshat. Aztán mindketten megszagolják egymás nemi szerveit és orrát. Amikor a harc elkerülhetetlen, az ellenfelek hátrálnak, majd elülső lábukkal csapdosnak és vadul harapdálják egymás horpaszát. Az ellenségeskedés addig folytatódik, míg a gyengébb felet elűzik és a győztes visszatér kancáihoz. Mindazonáltal, családdal rendelkező csődörök közötti találkozás alkalmával ritkán torkollik erőszakba. A találkozás kifejezett magányos csődörökkel sokkal ellenségesebb. Ilyesfajta szembesülés nagyon erőszakos, és gyakran súlyos sérüléshez vezet. A sok találkozás alkalmával a csődörök megtanulják tisztelni egymás erejét. Ez segít nekik, hogy eldöntsék, elkerüljenek-e egy bizonyos háremcsödört, vagy próbáljanak szerencsét összevitatkozva egy ivóhelyen vagy akár kancákon.

Farkasok

Figyelemre méltó, milyen csodálatos, hogy a Hustai nemzeti parkban levő Przewalski lovak megtanultak elbánni a legnagyobb természetes ellenségükkel, a farkasokkal. A tizenhárom generációnyi fogva tartás ellenére úgy kiállnak magukért, hogy az tiszteletet parancsol. A Hustai nemzeti parkban nagy a farkasok előfordulása. A vadőrök ismétlődően tanúi voltak, hogy egy támadás esetén a nőstények védelmező kört alkottak a sebezhető csikók körül. Míg nőstényei körül üget, a csődör támad. A kancák, amelyeknek nincsenek csikójaik, segítik. Kisebb háremek számára sokkal nehezebb elhárítani egy támadást. Egy csikó, amit két kanca véd, kevés reménye van, hogy túléljen egy támadást.

A teljesen kifejlett Przewalski lovaknak kevés félnivalójuk van a farkasoktól. A csikók nem így. Különösen életük első hét napján. Néhány kanca azt választja, elkülönül a hárem többi tagjától az ellés előtt, és elléskor. Egy támadás esetén egy ilyen anya segítség nélkül marad. A farkasok könnyedén megcsönkíthatják, vagy megölhetik csikóját.

Összefoglalhatjuk, hogy a Hustai nemzeti park Przewalski lovai bebizonyították, hogy elég jól képesek alkalmazkodni a vadon megerőltető körülményeihez. Nos, még a hosszú távú viselkedési kutatásnak nagy jelentősége lesz abban, hogy kitaláljuk, a csoportok növekvő száma hogyan birkózik meg a kölcsönös versengéssel a vízért és más természeti forrásokért. Tanulmányozni a térbeli eloszlást, társas viselkedést és életteret, amit kölcsönhatásban használnak más vadállománnyal, amikkel megosztják a sztyeppe ökoszisztémáját.